

TRABZON ÇEPNİ AĞZINDAN SEÇİLMİŞ METİNLER ÜZERİNDE BAĞDAŞIKLIK ÖLÇÜTLERİ İNCELEMESİ*

İrem ERTEN**

ÖZ

Bir metinde bulunması beklenen "bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve metinlerarasılık" metinsellik ölçütleri olarak kabul edilir. Bu özellikler içinde bağdaşıklık, metindeki bütünlük ve bu bütünlüğü sağlayacak dilsel uyumla ilgilidir. Bağdaşıklık, metin içindeki kurucu unsurlar arasındaki ilişkileri düzenleyen özellikler olarak da nitelenebilir. Bu çalışmada bağdaşıklık ölçütlerinden gönderim, eksilti, değiştirim, bağlantı öğeleri ve kelime bağdaşıklığının ağız metinlerindeki görünümünü incelenmek istenmiştir. Bu şekilde sözlü ortamdan derlenen ağız metinlerinde bağdaşıklığın nasıl ve ne şekilde kurulduğunu ortaya koymak ve bağdaşıklık ölçütlerinin önceden düzenlenmiş, sözlü ortamdan bağımsız yazılı metinlerden ayırt edici örneklerinin olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla Trabzon Çepni ağzından derlenmiş metinlerden örnekler alınarak bağdaşıklık ekseninde incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Trabzon Çepni Ağzı, metinsellik ölçütleri, ağız metinleri, bağdaşıklık.

ANALYSIS OF COHESION CRITERIA ON SELECTED TEXTS FROM TRABZON ÇEPNİ DIALECT

ABSTRACT

"Coherence, consistency, purposefulness, acceptability, informativeness, situationality and intertextuality" are considered as criteria of textuality. Among these features, coherence is related to the integrity of the text and the linguistic harmony that will ensure this integrity. Coherence can also be characterized as the features that regulate the relations between the constituent elements in the text. In this study, it is aimed to examine the appearance of referent, subtraction, modification, connection elements and word cohesion in oral texts. In this way, it is aimed to reveal how and in what way cohesion is established in dialect texts compiled from oral environment and to determine

* Gönderim Tarihi:13.04.2023. Kabul Tarihi: 13.07.2023.

** Doktora Öğrencisi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, TRABZON. irem-ertenn@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0810-8270.

whether there are distinctive examples of cohesion criteria from written texts that are pre-organized and independent from oral environment. For this purpose, samples of texts compiled from Trabzon Çepni dialect were taken and analyzed on the axis of cohesion.

Keywords: Trabzon Çepni Dialect, textuality criteria, dialect text, coherence

Giriş

Metinler üzerine yapılmış çalışmaların temelini Antik Çağ'a kadar uzatan araştırmacıların yanı sıra M.Ö. 3. ve 2. yüzyıla, İskenderiye dönemindeki filolojik çalışmalara dayandıran araştırmacılar da vardır. ¹Metin kavramı üzerine yapılan çalışmalar iki boyutta incelenebilir. Canan Ayata Şenöz, 20. yüzyıla kadar metin kavramı üzerine yapılan çalışmaların yalnızca metnin içeriği ve anlamsal yapısına dayalı olduğunu, 20. yüzyıldan sonra ise metindilbilimciler tarafından metnin işlevsel, anlamsal ve yapısal bir bütün olarak ele alındığı çalışmaların yapıldığını söylemektedir. ²

İrem Onursal, metin kavramını, kendisini oluşturan tümce dizilerinin birbirlerine bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleriyle bağlanarak bir anlam bütünü oluşturmasıyla meydana gelen, belli bir amaçla üretilmiş, başı ve sonu kesin çizgilerle sınırlanmış yazılı ya da sözlü bir dilsel ürün olarak tanımlamaktadır. ³ Kelimelerden meydana gelen cümleler topluluğunun metin olarak değerlendirilebilmesi için iletişim işlevini yerine getirmesi gerekmektedir. Metin, iletişim işlevine sahip bir yapıdır ve bu yapının oluşabilmesi için yedi metinsellik ölçütüne sahip olması gerekir. Bu yedi metinsellik ölçütü “bağlaşıklık, bağdaşıklık, amaç / amaçlılık, durumsallık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, metinler arası ilişki”dir.

Bernstein ⁴, 1959 yılında yayımladığı “Halk dili dilsel biçimi belirleyen bazı toplumbilimsel belirtiler” adlı yazısında halk dilinin kısa, dilbilgisi bakımından basit, çoğunlukla bitirilmemiş tümceler, yetersiz sözdizimsel yapıların varlığı, bağlaçların az sayıda ve yinelenerek, sıfatların ve belirteçlerin az sayıda kullanımı, adil kullanımı, söylenmek istenen şeyin sıralamasının ve mantık yapısının düzenli olmaması gibi özellikler taşıdığını söylemektedir.

¹ Remzi Can, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Paragraf Düzeyinde Bağdaşıklık ve Tutarlılık*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012, s.162.

² Canan Ayata Şenöz, *Metindilbilim ve Türkçe*, İstanbul 2005, s.13-16.

³ İrem Onursal, “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Ed. A. Kıran-E.Korkut-S. Ağildere, Ankara 2003, s. 121-132.

⁴ Kamile İmer, *Dil ve Toplum*, Ankara 1990, s.37.

Halk dilinin bir göstergesi olan ağızlarda ölçünlü dilden farklı olarak yerel ve bölgesel kullanımlar mevcuttur.⁵ Örneğin ölçünlü dildeki çocuk sözcüğünün Anadolu'nun çeşitli yörelerinde; bala, uşak, enik, yavru, döl gibi bölgesel kullanımlarına ek çeşitli söyleniş farklılıkları da vardır. *bala/bele, enik/enük vb.

Yukarıda sözü edilen yöresel kelimelerin kullanımı ve bu kelimelerin en az emek yasasına bağlı olarak derin yapıda bırakılması, derin yapıda bırakılan bir eksiltinin de gönderimi sağlayacak unsur yerine zihinde tamamlanarak kullanılması sözlü ortamdan elde edilen bu metinlerin en az düzenli yazılı metinler kadar bağdaşıklığı sağladığını göstermektedir.

Bu çalışmada Trabzon Çepni Ağzı (Ses Bilgisi-Sözlük-Metin) adlı yüksek lisans tezinden seçilmiş ağız metinleri üzerinde bağdaşıklık özelinde metinsellik ölçütleri incelenmiştir.

1. Bağdaşıklık Unsurları

Bir metnin metin olmasını sağlayan özelliklerin tümü bağdaşıklıkla ilgilidir. Bağdaşıklık bir metinde yer alan birbiriyle ilişkili cümlelerde bulunabileceği gibi art arda gelen cümleler ya da paragraflar arasında ya da birbirinden bağımsız cümleler ya da paragraflar arasında da bulunabilir.

Halliday ve Hasan "Cohesion in English" adlı çalışmalarında bağdaşıklık unsurlarını Gönderim (reference), değiştirim (substitution), eksilteli yapı (ellipsis), bağlama öğeleri (conjunction) ve kelime bağdaşıklığı (lexical cohesion) olmak üzere beş başlıkta değerlendirmiştir.⁶

Gönderim

Gönderim, metinde yer alan bir sözcüğün başka cümlede tekrarlanmaması için yerine onu karşılayan bir başka kelimenin veya ekin kullanılması ile oluşur.⁷ Bu, dilde en az emek yasasının bir sonucu olarak da görülebilir. Tenafür-i kelimât, birbirine yakın çıkış yerine sahip seslerin bir araya gelmesiyle oluşan kelimelerde görülen ses tekrarlarının yarattığı rahatsızlık sonucu oluşan belagat kusurudur. Bu belagat kusuru gönderime başvurulma sebebi ile ilişkilidir. Her iki durumda da en az emek yasası gereği gereksiz kelimelere yer verilmez. Bunun yerine yinelenen sözcüklerin yerini tutacak gönderim unsurlarının kullanılması anlatım kusurlarını ortadan kaldırır.

⁵ Gülden Sağol Yüksekaya, "Standart Dil İle Halk Dili Arasındaki Anlam ve Kullanım Farklılıkları Üzerine", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yayınları, s. 602.

⁶ Eyyüp Coşkun, *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2005, s.71.

⁷ Coşkun, a.g.t., s.72.

1.1.1. Art Gönderim

Art gönderim, metinde daha önce ifade edilen bir dilsel birime yapılan gönderimdir. Metinlerde art gönderimlerin şahıs ve işaret zamirleri ile kurulduğu görülmüştür:

1.1.1.1.Şahıs Zamiri ile Kurulan Art Gönderim

Örneklerde konuşurlar ağırlıklı olarak 3 teklik ve çokluk zamirlerini kullanmışlardır.

• 61020101.Şöhretin Çepni (83) “Bizim zamanımızda yunuş göplisi varidi. Bõle kãsârdiler, çäkârdiler. *onlar* göpli derdiler.”

• 61050501. Ayşe Kıran (60) “Uğlan oliy dünye güzeli meğer uğlan vahtinde bu gızım huyunu sevmiş. *u* da gızlan dua etmiş.”

1.1.1.2.İşaret Zamiri ile Kurulan Art Gönderim

Aşağıda verilen örneklerde konuşurlar, gönderim unsurunu karşılayan birim olarak 3. teklik ve çokluk zamirlerini kullanmışlardır.

• 61050101.Ayşe Aydan (56) Biz’ yapmadık biz’ yemiyük bi de bürük sariy ya *una* bürük (ot) *bunu* yiğidini bürük sariy ya habunun hatrına yiy *unu* kesük habule gene *bunu* eziyüsün eziyüsün habule yeşil suyu çıkıya habule kesiyun unu yaPiştiriüyüsün ganını durduruyo.

• 61050502.Naime Kıran (45) “Demin yediğin göğlü armut dedim da *unun*, balı çok güzel bi dane daş armudu diyük. *Unlar* hep bal oluy. Farenin büyüğü vā yā bõle la:hum fareleri diy da biz’ de *ona* keme diyler. Bu da tuzağu ama nası guruliy ben bilmiyim.”⁸

• 61010201.Neriman Çerçin (85) “İşTe padadesi yararuk undan her şeyi yaParuk. Misir yaParuk biçerük dellerek *unu*.”

Undan (ondan) zamiri ile patatese, unu (onu) zamiri ile mısır kelimesine gönderim yapılmıştır.

1.1.2. Ön Gönderim

Ön gönderim, gönderim ögesinin kendisine gönderimde bulunan ögeden sonra geldiği, yani gönderimin metinde geriye doğru bir ilişki meydana getirdiği gönderim türüdür.⁹

• 61050205.Mustafa Yılmaz (58) “Küçük bī álektirik var her yerde yakmiyim çıkardım, yakTım *şu* çürük ağaç var. Mos derler bizde. Çürük ağacı bırakmışlar öriye u gece yaldızlanır baktım ki bu.”

Yukarıdaki metinde *şu çürük ağaç* ifadesi ile *mos* kelimesine ön gönderim yapılmıştır.

⁸ Konuşur kişinin gönderimlerinin “unlar- unun” olmasına rağmen peşi sıra gelen cümlelerde diğer gönderimin “ona” şeklinde yer aldığı, bu zamirin diğerlerinden söyleniş olarak farklı kullanıldığı görülmektedir.

⁹ Coşkun, *a.g.t.*, s.56.

• 61050501.Ayşe Kıran (60) “gıza *bunu* demiş benim güzelliğim una gitsin diyi.”

“Kıza *bunu* demiş.” cümlesinde *bunu* zamiri ile “Benim güzelliğim ona gitsin.” cümlesine ön gönderim yapılmıştır.

• 61050401.Bülbül Bayraktar (70) “şindi modayımış u ya bunlar her şeyi bilü de yapmaz. Kim *bunlā*? Gelinler ya gızıyım *unlara* dinlesinler duyacakler demi bunları.”

Yukarıdaki metinde kim *bunlar* zamiri ile *gelinlere* ön gönderim yapılmıştır.

1.2. Eksilti

Cümle içerisinde söylenmesi gereken bazı öğelerin tamamının ya da bir kısmının cümleden çıkarılması durumudur. Bu eksiltelen öğelerin karşılığı, cümle ya da metin bağlamı içinde daha önce değinilen yapılarıdır.¹⁰

Trabzon Çepni Ağzından derlenen metinlerde eksilti örnekleri tümce ve metin düzeyinde incelenmiştir. Metinlerde özne, nesne, dolaylı tümleş, yüklem ve eklerde eksilteler tespit edilmiştir. Bu örneklerden birkaçı şu şekildedir:

1.2.1.Özne Eksiltisi Örnekleri

• 04.Ahmet Bayraktar (72)” Beni bir iki yikāmış hau eviñ içlerinde de ğaz yağī tāneKāsi var ğaz yağī yanīy. (**Gaz yağının**) Bıraz ātgīsī ölmüş.”

Bu metinde, “Biraz etkisi olmuş.” cümlesinin öznesi olan “gaz yağı”na yer verilmemiştir. “Gaz yağının biraz etkisi olmuş.”

• 61050501.Ayşe Kıran (60) “Gel zaman bu ğız dua ētmeğe başlamış dua ētdikçe güzellenmiş. Etrafdakiler gıza peri diyimiş. (**Kız**) Peri gibi güzel olmuş. (**Kız**) Gimseyi beyenmemiş bi gün palanları yıkarıken bi adam yanına gelmiş.”

“Peri gibi güzel olmuş ve kimseyi beğenmemiş.” cümlelerinde özne eksiltisi vardır.

• 61060101.Ahmet Kurt (72) “yuñ yumak dērdü işTe erēcek de vardı kirman da vardı. (**Yün**) ħabule ğanatlı oludu.”

“Ha böyle kanatlı olurdu.” cümlesinde özne eksiltisi vardır.

¹⁰ Oya Külebi eksilti kavramını; tümce düzeyinde, metin düzeyinde, kullanımbilim düzeyinde ve üslup özelliğine bağlı olmak üzere dört kategoride incelemektedir. Oya Külebi, “Türkçede Eksilti Tümceleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 7, S: 4, Ankara 1990, s.119.

1.2.2.Nesne Eksiltisi Örnekleri

Aşağıda nesne eksiltisi olan cümlelerdeki eksilteler, parantez içinde verilerek tamamlanmıştır.

• 61050201.Ahmet Bayraktar (72) “ şāz' çavla6 ğazak örürām. Kadınlar habudan haburiyá tozluĝ dērler (**onu**) örerim.”

• 61050204.Hasan Gülay(68) “Çocuk doğdu heç (**çocuĝu**) alusun alusun (**çocuĝu**) sarar_sın gider_sen hauda hemen caliyá”

• 61050205.Mustafa Yılmaz (58) “Belli u etin yaĝı da vardır tabi una göre belli suyunu verirler. U yavaş yavaş sabaha ğadar gaynar hengem şey unun şeyleri vardır. (**Eti**) Döĝmek için döĝerler (**eti**) ezerler olur yani peltek halinde u keşgek dediği işTe bayramda u yenir.”

• 61050205.Mustafa Yılmaz (58) “Küçük bī álektirik var her yerde (**elektriĝi**) yakmiyim. (**elektiriĝi**) çıkardım. (**elektriĝi**) YaĝTım.”

• 61050101.Ayşe Aydan (56) “Suyuna ğatıysun undan sonra çocuĝu yegiysün bıraĝıysun (**çocuĝu**) Az' yüksek yere bıraĝıysun. (**çocuĝu**) Aççak yere bıraĝmıysun.”

• 61050101.Ayşe Aydan (56) “Pancarı haşlıysun, pancarı güccük güccük ayriysun. (**pancarı**) yırtıysun.”

• 61050501.Ayşe Kıran (60) “ĝarıya beş binlik çağırıladı. (**karıyı/kadını**) çekme almışladı.”

• 61050501.Ayşe Kıran (63) “Ben şanyaya veriyüm ballarımı parayılan amma saĝa (**balı**) bedeve veriyüm.”

• 61020101.Şöhretin Çepni (84) “Bizim zamanımızda yunuĝ ğoplisi varidi (**yunun ğoplisini**) böyle kâşārdiler, çākārdiler. Ona ğopli dērdiler yun taraĝı vardiler habule sarardiler yun taraĝı vardiler habule (**yünü**) tarardiler anam (**yünü**) taramış ellük étmiş.”

1.2.3.Dolaylı Tümleç Eksiltisi Örnekleri

Aşağıda dolaylı tümleç eksiltisi örnekleri, parantez içinde verilerek tamamlanmıştır

• 61050101.Ayşe Aydan 56) “Biz'de böĝön geç ğaldık ben (**eve**) geç geldim aĝa (**evde**) yemek memek yök.”

• 61010101.Küpeliye Yılmaz (68) “İşTe mezarlara giderik ĝrana gidiyem mesela: ĝran mezar demek (**mezara**) gidiyem yani burdan gelür.”

• 61050401.Bülbül Bayraktar (70) “Yayla:da goyun satmazdım (**ĝadırgede**) satuludu. ĝadırgeye çıkaruladı”.

• 61050502.Naime Kıran (45) “Güllüĝe ne diyüsünüz' mesele u doğancılılar (**güllüĝe**) ĝızıl oĝ diyüler.”

• 61050502.Naime Kıran (45) “Bunlara şimdi pul dēniy. Bizde (**bunlara**) pırdik dēniy.”

Eksilteler okuyucunun zihninde tamamlanabilir. Bu boşluklar okuyucunun yorumuna ve metnin bağlamıyla ilişkilendirilerek tamamlanır. Yukarıda verilen örneklerde de eksiltelen yapılar doldurulmuştur. Bu yapıların var olan yazılı bir bağlamdan hareketle doldurulmasının yanı sıra bazı örnekler derleme anındaki süreçlerden hareketle tamamlanmıştır. Örneğin Ayşe Aydan adlı kaynak kişinin “böğön geç kaldık.” derken bulunduğu yeri ve sobanın üzerine koyduğu tencereyi göstermesi sebebiyle eksiltiden kaynaklı bu boşluk ev olarak doldurulmuştur. Dil dışı etmenler de derin yapıda olan unsurları yüzey yapıya taşımak hususunda ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda eksiltelen örneklerin tamamlanması sonucunda bu tamamlanan unsurların gönderim görevini de karşıladığını söylemek mümkündür. Örnek olarak “Güllüğe ne diyünüz' mesele u doğancılılar (**güllüğe**) gızıl oğ diyüler.” cümlesinde ona zamiri kullanımı ile gönderim yapılabilir. Biz'de böğön geç ğaldık bèn (**ev**) geç geldim aha (**evde**) yemek memek yök.” cümlesinde ise boşluklar tamamlandığında evde/orada kısmı gönderim görevindedir. Eksilti ve gönderim tekrarlardan kaçınmak ve en az emek yasası gereği başvuru bağdaşıklık unsurlarındandır. İlk örnekte bağdaşıklık unsurunun yanlış kullanıldığı düşünülebilir. Eksilti yerine gönderim unsurunun yer alması anlatım bozukluğunun da önüne geçebilir ancak ikinci örnek için böyle bir yorum söz konusu edilemez çünkü ilk örnekte gönderimin yapıldığı kelime “güllüğe” ifadesi zaten yüzey yapıda yer almaktadır ve bu kelimenin eksilteli ya da gönderimli kullanımı konuşura bağlıdır. Ancak ikinci örnekte yüzey yapıda gönderim yapılacak unsur yer almamaktadır, eksiltiştir. Dolayısıyla okuyucunun yorumu ile derin yapıdan yüzey yapıya taşınır. Bu bakımdan ikinci örnekte gönderim/eksilti kullanımının kıyaslanması mümkün değildir.

1.2.4.Yüklem Eksiltisi Örnekleri

Aşağıda yüklem eksiltisi örnekleri, parantez içinde verilerek tamamlanmıştır.

Cümlelerin ana öğelerinden biri olan yüklem art arda gelen cümlelerde ortak kullanılması sonucunda gereksiz tekrarlar oluşabilir. Bu gereksiz tekrarların olmaması için de yüklem derin yapıda bırakılır. Burada sözü edilen yüklem eksiltisi örnekleri, derin yapıda bırakılmıştır. Dolayısıyla yüklem eksilteleri sıfır birim (sözcük düzeyinde) ve sıfır biçimbirim (ek düzeyinde) gönderimlerden meydana gelmektedir.

- 61050201.Ahmet Bayraktar (72) bi gún şalıma şal diktürdüm ha bö*le gänä bī cābā hawasını cābā cāp (**diktürdüm**).

- 61050102.Ömer Aydan (58) “Gēçi işTe yukarıya atarsa kelek sallarsa başında zillere kelek derleğdi bizde büyüğüne kelek (**derdük**) Küçüğüne çan dērdük.”

- 61050101.Ayşe Aydan (56) “Çocuk kırk günü bitirdüğü zaman suyun içine kırk gâşık su banyo suyunun içine (**katıyor**) çocuğu yıkıysun.
- 61010201.Nermin Çerçin (85) geçi aynı örerler girerler aynı gısa gene gadınlár bi géyerdi. onu hep ayaklarından beyaz beyaz goyun yünü bu geçi yününü çobanlar böyle (**örerler**).

1.2.5. Zarf Tümleci Eksiltisi Örnekleri

Seçili metinlerde zarf tümleci eksiltisinin 1 örneği tespit edilmiştir.

- 61050202.Ayşe Gülay (66) “Galanda ayı habu üzüm ayı bi gara gış va zêmêri ayı géliy undan (**sonra**) gücük ayı géliy.”

1.2.6. Ek Eksiltisi

Seçili metinlerde ek eksiltisi genellikle ek eylem ve tamlayan eki eksiltileri olarak yer almaktadır. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

- 61050201.Ahmet Bayraktar (72) inâklár varıdı inâklár bö*ylê ot yaprak yoğudu fındık var (**dı**)
- 61050102. Ömer Aydan (58) erik gölünün garşısında biz'u tamlı köyünden gelmeyik burıya esas mekanımız' orası (**dır**)
- 61050102.Ömer Aydan (58) meselA: siz' (**in**) zifirik çiçeğine biz'sarav diyük
- 61050501.Ayşe Kıran (60) bi zaman karbul saman bi gız varımış kız(**ın**) yüzü çirgin (**miş**)

1.3. Değişirir

Coşkun, metinde bir ögenin başka bir ögenin yerini alması durumunu değiştiririr olarak tanımlamakta; Türkçede “aynı”, “öyle”, “böyle” kelimeleri ile değiştiririmin gerçekteştiğini söylemektedir. Değiştiririr kavramını isme dayalı, eyleme dayalı ve cümleye dayalı olmak üzere üç bölümde incelemektedir.¹¹

Bu çalışmada seçili ağız metinlerinde “öyle” ve “böyle” kelimeleri ile değiştiririr gerçekteşirildiği, belirlenmiştir. Metinlerde çoğunlukla cümleye dayalı değiştiririr örnekleri vardır. İsme dayalı değiştiririr örnekleri ise sınırlı sayıdadır.

- 61050102.Ömer Aydan (58) “Há aslında Türk bizik de evet. Geçi işTe yukarıya atarsa kelek sallarsa başında zillere kelek derlerdi bizde büyüğüne kelek küçüğüne çan dêrdük. Biz işTe unu sallarsa hava yağacak ve yağud biraz' dâa gış olacak işTe kêçinin tekesi aşağıya yatTı bu sene gış olabilir. *öle* derledi bize söylenidi.

¹¹ Coşkun, a.g.t., s.78.

Yukarıdaki metinde *öyle* kelimesi “Biz işte onu sallarsa hava (yağmur) yağacak yahut biraz daha kış olacak işte keçinin tekesi aşağıya yattı bu sene kış olabilir” cümlesinin değiştirimidir.

• 61040102.Ramiz Alkurt (75) “Bulut gelir güneş gider goyun olur *böle* püselir.”

Yukarıdaki metinde böyle kelimesi “Bulut gelir güneş gider.” cümlesine denk düşecek şekilde kullanılmış ve değiştirim sağlanmıştır.

• 61030101.Fadime Uslu (70) “Gız bunlara ediy bi dünya ezür cezür adam diy ki seni allah hayırlı ğaPıya düşürsün diy ğıza ya niye öyle diyin bize eziyet etdi diy işime ğarışma demediy mi sağa diy.”

Yukarıdaki metinde öyle kelimesi “Allah seni hayırlı kapıya düşürsün.” cümlesinin değiştirimidir.

• 61020101.Şöhretin Çepni (58) “Mısırımız heylidir büyüktür yani. Ben demem *böyle* babamlar derdi.”

Yukarıdaki metinde böyle kelimesi “Mısırımız heylidir, büyüktür yani” cümlesine değiştirimdir.

• 61010201.Neriman Çerçin (85) “Yemeklik buni tane fásilyá işTe turçi yaParuk. Bööle her şeyi yaParuk.”

Burada *böyle* kelimesi “fasulye, turşu” kelimelerine denk düşecek şekilde kullanılmıştır ve isme dayalı değiştirim söz konusudur.

• 61050203.Gülizar Öztürk (50) “U zaman habüle gelin oluyudu. Çingıllu oluyudu.”

“Ha böyle” ile “çingıllu (süslü)” kelimesi kastedilmiştir. Burada isme dayalı değiştirim örneği mevcuttur.

1.4.Bağlantı Ögeleri

Doğan Günay, *Metin Bilgisi*'nde “İki ya daha fazla sözlüksel yerdeşlik arasında ilişki kuran dilsel göstergelere bağıntılıyan (dr. connecteur) denir.” demektedir¹² Trabzon Çepni ağızlarından derlenen metinlerde konuşucular bağlantı ögelerinden da/de bağlacımı ağırlıklı olarak kullanmışlardır. Metinlerde en sık kullanılan bağlaçlar da/de ve ki bağlacıdır. Bunların yanı sıra “sonra, hatta, mesela, kim.kim” bağlantı ögeleri de yer yer tespit edilmiştir. Bağlantı ögelerinin kullanımını göstermek açısından örneklere aşağıda yer verilmiştir.

• 61050102.Ömer Aydan (58) “Çepniğ daha evveliyatı **hatta** buranığ kökeniğ alevi olub cêrben döndüğü **de** söyleniyo **hatta** bizim bu yöre diğil **da** daha çok sizin u yöre bu örf giyim ğuşam gelenek tokat'ta aynısı mesela alevi geleneği aynı elbise u şekilde u etek ğuşak tam bizim ağasar'ın u tarafının tam geleneğe alevi geleneğe ordaki fıstan tam çepni elbisesi yani ben gördüm. Tokat'ta **da** aynısı zile'de çanağgalanığ biğediş mi ne var urda BunlA:râ biz' ne

¹² Doğan Günay, *Metin Bilgisi*, İstanbul 2001, s.106.

diyim ben sana hırafede diyök. **mesela**: bêliñ ağarıdı killi yün sarardık goyunun üzerinden ğırkılmış yünü bêliñe sarardın. Sabađa yataıdın faydası da oluyudu **mesela**: ğabu yerin sağibi, bizim babamızın êvi yukarda baba êvi adam **mesela**: ğomşu ğöyden ğeçe mağalle diyök biz' ğeçe obaya giderimiş misafirliğe soğbed ederlermiş gelirkene türkü söyler gelimiş.”

• 61050501.Ayşe Kıran (60) “Uğlan bunu duyar duymaz ğız döniy esgi ğalına uğlan oliy dünıe ğüzeli **meğer** uğlan vağtinde bu ğızın ğuyunu sevmiş u da ğızlan dua êtmiř benim ğüzelliğim una ğitsin diyi..”

• 61010101.Küpeliye Yılmaz (68) “Biz' öyle yaPmıyuk eteğin değişik olur yani vazının ğâyimi değişik olur öyle bir şey kimi ğısa ğiyer **kimi** uzun ğiyer ğençler senin **kimin** ğısa ğiyer **kimi** pantolon öyle ğaruşuğuz' gelin beyaz' ğiyer ben ğaçma ğaçtıı.”

• 61030101.Fadime Uslu (70) Esgiden çoban goyun yayarımış goyun yayarka derenin içinden aşağ dere bi şey ğetürümüş elmıyı almış sadece ısırmış. ğa bule suyu ğanına ğetmiş soğra demiş **ki** bu ğaramdır ben bunun şeyini buluyum derenin ğitdüğü elmanın ağacını derêye inene ğadar ğitmiş elmanın ağacını bulmuş adama demiş **ki** ben demiş bu elmayı işTe falan yerde buldum bi Keren **de** ısırdım demiş **soğra** adam **da** allah adamıymış 9.adam demiş **ki** ğa bağa demiş ğağkıını ğelâl êt demiş u **da** demiş **ki** sağa ğağkıını ğelâl ederim demiş.”

1.5.Kelime Bağdaşıklığı

Dilsel bağdaşıklık araçlarından farklı olarak kelime bağdaşıklığı, kelime hazinesinin seçimi ile ilgilidir. Kelime bağdaşıklığını sağlayan unsurlar tekrar ve aynı kavram alanından kelime kullanımı olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.

1.5.1.Tekrar

• 61070101. Mustafa Albayrak (84) “Bađmiřlar iki dane **urus asKeri** geliy yukardan aşağı büyük annemler yirmi yirmi bêř kiři ğaçmışlar bu yanda **ğaban** var. o **ğabandan** aşağı bu yanda bi ev var patolar deruğ óraya dolmuş üç dana **urus asKeri** gelmiş penceren uğarı çığaymışlar.”

• 61050301 Ağabey Aksu “ne ğada ğetirecên sırtında yetmiy bi řiře ğaz yağı yoğusa anan bilüy büyük yariy **finnuri iřđını** yaKıyuduğ **finnuri iřđının** ucunda zurnazuKcu yapardığ talaşdan bağlarduğ una ö*terdi zıPçık gibi esgiden **zabağdan** ğalkāduđ **zabağdan** ğalkdın mıydı ğomşun ne yapıysa unu yaparsın **malı** varısa **malı** bağarsın bağçeye sürersin **malı** yayarsın ğüzel keğdi keğdine şarkı sö*yilersin arKadaşlarınla ónāsın undan soğra eve ğeldiğ mi ağaçdan **ğıdırık** yaparlar **ğıdırık** derleğ bi ğazuğu dikerler ağacın ortasını deliP üzerine ğoyarlar.”

1.5.2. Aynı Kavram Alanından Kelime Kullanımı

Burada bir kelime yerine başka bir kelime kullanma değil, bir kelimeyle ilişkili başka bir kelimenin daha kullanılması söz konusudur.

• 61050501.Ayşe Kıran (60) “**Geyim** yöğudu parasıyla alıP **giyemézdile** hep **yünden** olur. peştemeli dëriz' unu **ëğirüdük dokurduğ boyarduğ**. Burda **bitdük böyüdük. Düğünleri** geliy burahlılar mağalliye aldđu adam ğaçTı gitdi ya başKa bi yere aradan hafTa geçerdi işTe **niğahTı** palanını ederlerdi getirirlerdi.”

Aynı kavram alanından kelimeler: **Giyim-yün-peştemel-ëğirmek-(dokumak)-palan (kıyafet).**

Aynı kavram alanından kelimeler: **Düğün-nikâh**

• 61010101.Küpeliye Yılmaz (68) “U nişan işTe mesela: gônşunuđ ğızı varken bohça bohçal âsın. bi bohça hazırlar şın hâr türlüden iğneden ipliğe undan sonra işTe gidersin. gônşunuđ ğızına çiçek yaptırısın bõle en pağalı çikolatala: r alusın gidersin undan işTe istersin babası da vërir ğızın tarağı° bi gün düğün yapar ğızın tarağı° nişan düğünü işTe kemeñçe mi davul mu sazlağ mı saz' diyük biz' saz'götürüyök saz' geliyökene adam şarkı söylüyo habu şeyde düğünler oluyo ya salonlar da aynı u salondağ kimin sazıcı getirüyüsün öyle düğün olur işTe sonra erkek tarağuna sıra geldi mi aynı davul zurna ya kemeñçe oluyo u sazçılan kemeñçeçi geliyo. öyle çalıyo de ğaule gece yapıyolar yemek memek yapıyosun zağmât ararsan yani gece mece yemek bütün millet esKigöy karpınarı marzdarısı taşlıtepesi işTe öyle erkek düğünü sırf erkekler ğarılar ayrı oturur erkekler ayrı erkek vur oğlum al oğlum böyle dağul ğoran ğırılmış gider undan sonra da bahısı ğadımlar düğünü işTe gelin beyaz' damat beyaz' bëliđe ğuşağ bağlar damat bu millet de ğap toplanır işTe ğarı guru ğap altın bilezik takar. Bütün millet ğarılar erkekler oynıya bi nebët nebët ğadımlar oynıya.”

Aynı kavram alanından kelimeler: “**nişan-kız-bohça-bohçala-**”, (-“**iğne-iplik**”) , “**çiçek-çikolata- bilezik.**”, - “**nişan düğünü-(kemeñçe-saz- davul - zurna-kemeñçe-sazcı-şarkı söylemek-) düğün, (erkek düğünü-kadın düğünü)- salon**”, “**ğız tarağı (kız tarafı)-erkek tarağu (erkek tarafı)**”, **çalmak-oynamak- dağul(davul) -ğuşak (kuşak)- horon**

Sonuç

Bu çalışmada Trabzon Çepni Ağzı (Ses Bilgisi-Sözlük-Metin) adlı tez için derlenen metinlerden alınan örnekler üzerinde metinsellik ölçütleri incelenmiştir. Metinsellik ölçütleri, bir metnin metin olarak adlandırılması için gerekli unsurlar olarak değerlendirildiğinden ve ağız metinleri canlı dil örnekleri olduklarından burada derlenen metinlerin metinsellik ölçütleri ile sınanması hedeflenmiştir. Buna göre:

1-Gönderim örnekleri metinlerde art ve ön gönderim olarak tespit edilmiştir. Metinlerde art gönderim örneklerinin ön gönderim örneklerine nazaran daha çok olduğunu söylemek mümkündür.

2-Nesne ve yüklem eksiltisi örneklerinin diğer eksilti örneklerine nazaran daha çok olduğu görülmüştür. Metinlerde zarf tümleci eksikliği örneği yalnızca Geyikli bölgesinden derlenen metinde tespit edilmiştir. Diğer bölgelerden elde edilen metinlerde zarf tümleci eksikliği görülmemektedir. Metinlerde yöresel kelimelerin kullanımı ve bu kelimelerin en az emek yasasına bağlı olarak derin yapıda bırakılması, derin yapıda bırakılan bir eksiltinin de gönderimi sağlayacak unsur yerine zihinde tamamlanarak kullanılması sözlü ortamdan elde edilen bu metinlerin en az düzenli yazılı metinler kadar bağdaşıklığı sağladığını göstermektedir.

3-Değiştirim örnekleri için cümleye dayalı değiştirimin daha çok örneğe sahip olduğunu, isme dayalı değiştirimin birkaç örnekle sınırlı kaldığını ve değiştirimin öyle/böyle kelimeleri ile sağlandığını söylemek mümkündür.

4-Bağdaşıklık ölçütlerinden biri olan bağlantı öğelerinin metinlerde daha çok “da/de ve ki” bağlaçları ile sağlandığı, bunun yanında “mesela”, “hatta”, “sonra, bundan sonra, kim...kim” bağlantı öğelerinin de metinlerde bağdaşıklığı oluşturan unsurlar arasında yer aldığı söylenebilir.

5-Kelime bağdaşıklığı kısmında tekrar ve aynı kavram alanından kelimeler ele alınmıştır. Metin içi tekrarlar örneklerde sıkça yer almaktadır. Tekrarların cümle düzeyinde ve geniş kelime grupları halinde olabildiği görülmüştür. Bunun bazen anlatımı derleyip toparlamak; bazen zihinde sıralama yapmak amacı ile baştan almak şeklinde geliştiği söylenebilir. Metinlerde aynı kavram alanından oluşan kelimelerle sözcüksel bağdaşıklığın sağlandığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

AYATA ŞENÖZ, Canan, *Metindilbilim ve Türkçe*, Multilingual Yayınları, 2005.

CAN, Remzi, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Paragraf Düzeyinde Bağdaşıklık ve Tutarlılık* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012.

ÇOLAK, Gülcan, *Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

COŞKUN, *İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2005.

ERTEN, İrem, *Trabzon Çepni Ağzı (Ses Bilgisi-Sözlük-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2020.

GÜNAY, Doğan, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001.

HİRİK, Erhan, “Türkiye Türkçesinde Bir Değişirim Örneği: ‘Aynen’”, *XI Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Samsun 2019, s. 683-694.

İMER, Kamile, *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

KÜLEBİ, Oya, “Türkçede Eksilti Tümceleri”, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1990, C: 7 (1-2), s. 117-137.

ONURSAL, İrem, “Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık”, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003, ss.121-132.

SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülden, “Standart Dil İle Halk Dili Arasındaki Anlam ve Kullanım Farklılıkları Üzerine”, *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 2008, s.599-609.

EK: Derleme Yapılan Şahıslar

Akçaabat 6101
610101 Eskiköy
61010101 Küpeliye Yılmaz
610102 Karpınar
61010201 Neriman Çerçin
Arsin 6102
610201 Oğuz
61020101 Şöhrettin Çepni
Beşikdüzü 6103
610301 Dolanlı
61030101 Fadime Uslu
Maçka 6104
610401 Hamsiköy
61040101 Ayşe Çoban
61040102 Ramiz Alkurt
Şalpazarı 6105
610501 Çetrik
61050101 Ayşe Aydan
61050102 Ömer Aydan
610502 Geyikli
61050201 Ahmet Bayraktar
61050202 Ayşe Gülay
61050203 Gülizar Öztürk
61050204 Hasan Gülay
61050205 Mustafa Yılmaz
61050206 Vahit Öztürk
610503 Sayvançatak
61050301 Ağabey Aksu
610504 Simenli
61050401 Bülbül Bayraktar
610505 Sütçınar
61050501 Ayşe Kıran
61050502 Naime Kıran
Vakfikebir 6106
610601 Taşlıtepe
61060101 Ahmet Kurt
Yomra 6107
610701 Özdil
61070101 Mustafa Albayrak